

Eliseu Carbonell Camós

Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural
GIRONA_CATALUNYA

Investigador de l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural
Doctor en Antropologia Social. És professor d'Antropologia a la Universitat de Girona.
Actualment, treballa en l'àmbit de l'etnologia marítima, principalment en els processos de patrimonialització de la cultura marítima a Catalunya.

Les tradicions marineres com a patrimoni immateral

«A working country is hardly ever a landscape.»
Raymond Williams, *The Country and the City*

«A culture can never be reduced to its artifacts while it is being lived.»
Raymond Williams, *Culture and Society, 1790-1950*

Variació núm. 1: A fishing boat is hardly ever a traditional boat

Variació núm. 2: A culture can be reduced to its artifacts only when it is no longer lived

Primera Navegada del
Maresme. Mataró (22 de
setembre de 2012).

ELISEU CARBONELL ARXIUICRPC

L'article presenta algunes dades i reflexions que s'extreuen del projecte de R+D+I «Patrimoni Etnològic, Societat i Cultura Marítima». Durant tres anys s'ha estudiat la patrimonialització actual de la cultura marítima a l'Estat espanyol. La classificació de les accions realitzades a Catalunya mostra la diversitat i el dinamisme del patrimoni immaterial marítim. Aquesta anàlisi s'ha d'abordar sense eludir el concepte de *tradició*.

The paper introduces some data and reflections drawn from the R&D Project *Ethnological Heritage, Society and Maritime Culture* which over three years studied the current heritagization of maritime culture in Spain. The resulting classification of actions carried out in Catalonia shows the diversity and dynamism of intangible maritime heritage. This analysis should be approached without avoiding the concept of *tradition*.

Paraules clau: tradicions marineres, patrimoni immaterial marítim, patrimonialització, recreacions patrimonials, etnologia marítima de Catalunya

Keywords: maritime traditions, intangible maritime heritage, heritagization, heritage recreations, maritime ethnology of Catalonia

Introducció: les tradicions marineres i el patrimoni

Les activitats culturals que giren entorn de les tradicions marineres que se celebren actualment als pobles i ciutats de la costa catalana proporcionen un material excel·lent per pensar sobre els reptes teòrics que planteja el patrimoni immaterial avui dia. Per a mi, un dels reptes més interessants és veure com encaixem en l'àmbit de la recerca en patrimoni el substantiu *tradició*, o l'adjectiu *tradicional*, que ahora remetent al terme *autenticitat* (s'entén que l'autenticitat la dona la fidelitat a la tradició) i a l'acadèmicament vingut a menys *folklore*, com a ciència de la tradició (Prats, 1988; Kirshenblatt-Gimblett, 1995; Herzfeld 1996; Briggs, 1996; Van Ginkel, 2005). Però tal com assenyala Barbara Kirshenblatt-Gimblett (1995: 369), els problemes que plantejava la crítica al folklore i la tradició no han desaparegut, tot i les crítiques. Les *falsedats* o els *mites* del folklore en el passat apareixen com a indicadors de la veritat del patrimoni en l'actualitat, i, a través de la seva exhibició, la seva posta en escena, la seva virtualitat, amb o sense existència real, adquireixen una mena de segona vida. Així, podríem qualificar aquest fenomen com a *falsedat de la tradició i veritat del patrimoni* en la pràctica contemporània. Però se m'ha demanat un article de «temes concrets i exemples precisos», que no s'aturi en grans discussions teòriques i això és el que em dispo a fer tot classificant les expressions actuals del patrimoni immaterial marítim a Catalunya.

Tot i no entrar en grans debats teòrics, em cal insistir que serà ineludible, abans o després, abordar seriosament el concepte de *tradició* en relació amb el patrimoni marítim: «festa tradicional marinera», «embarcació tradicional», «pesca tradicional», «cuina tradicional marinera», etc. Ho escric des de l'empirisme etnogràfic, de l'estudi de les maneres com s'expressa avui la maritimitat.⁽¹⁾ Per exemple, un dels problemes que tenen actualment els gestors del patrimoni marítim és precisament el de definir què és una *embarcació tradicional*⁽²⁾ (vegeu, per exemple, Apraiz, 2012: 72-76). Què determina que una embarcació sigui tradicional? La seva antiguitat? (Caldria

discutir quin criteri estableix la data on es fixa aquesta antiguitat.) La seva factura, encara que la barca no sigui antiga? Els materials? El grau de fidelitat al model antic que s'ha tingut en fer la restauració i adequació a les normatives actuals de navegació i seguretat a bord? O el simple fet que els propietaris o usuaris la caracteritzin com a tal? Poden les rèpliques d'embarcacions antigues ser considerades com a embarcacions tradicionals? El resultat és que, ara per ara, ha estat impossible a Catalunya posar-se d'acord per elaborar un inventari d'embarcacions tradicionals.⁽³⁾ El que podríem dir, inspirats per Raymond Williams, és que una barca que encara s'usa per pescar, rarament serà considerada com a embarcació tradicional. O, seguint la variació número 2 a les cites inicials, que només quan la barca deixa de formar part d'una cultura viscuda pot esdevenir un artefacte, un objecte patrimonial. Crec que aquest diàleg entre tradició i patrimoni s'hauria d'explorar més.

L'expressió del patrimoni immaterial marítim a Catalunya

A continuació, ofereixo algunes de les dades sobre patrimoni immaterial obtingudes a través del projecte de recerca «Patrimoni Etnològic, Societat i Cultura Marítima».⁽⁴⁾ Mitjançant aquesta recerca hem registrat totes les accions dutes a terme en l'àmbit del patrimoni marítim a Catalunya, Andalusia atlàntica, Galícia i País Basc entre els anys 2009 i 2011. Em referiré només a les dades de Catalunya, on tenim 580 km de costa. En total, s'han registrat 773 accions en 64 poblacions costaneres de Catalunya durant aquest període. Més de la meitat de totes les accions corresponen a patrimoni immaterial. Territorialment, les comarques de Tarragona concentren el 45% d'activitats de patrimoni marítim (sobretot, per aquest ordre, a Tarragona, Cambrils, Calafell, la Ràpita i l'Ametlla), seguides de les comarques de Girona, amb el 35% (sobretot a Palamós, l'Escala, Lloret, Sant Feliu i Roses), i, finalment, Barcelona, amb el 20% (sobretot a Vilanova, Barcelona, Badalona, Vilassar i el Masnou).

De l'anàlisi de les dades es desprèn que el patrimoni immaterial marítim s'expressa a

(1)

Per *maritimitat* entenem «la diversitat de formes amb què els humans ens apropiem i fem nostra la mar» (Rubio-Ardanaz, 2010: 10).

(2)

Aquí, el debat sobre els límits entre patrimoni material i immaterial (vegeu Dubé, 2004) és ben viu, ja que tot el que té a veure amb la manera de restaurar i governar una embarcació (construcció naval i navegació, és a dir, sabers, oficis i pràctiques) és clarament patrimoni immaterial.

(3)

Des de les associacions de navegació a vela llatina, s'han dut a terme intents en aquest sentit per fer una «aproximació d'inventari d'embarcacions amb aparell tradicional a la costa catalana» (a través del Facebook), però s'hi troba a faltar un criteri ben delimitat de classificació. En aquest sentit, per exemple, el Festival Palamós Terra de Mar, en l'edició de 2013, estableix aquest criteri per acceptar la participació d'embarcacions tradicionals: «Considerem com a embarcació tradicional aquella construïda el 1983 o abans seguint models tradicionals, ja sigui en funció del seu procés constructiu o per la seva morfologia, així com les rèpliques d'aquests tipus embarcacions». <http://www.museudelapesca.org/terrademar/index.php/xiii-trobada-dembarcacions> [consulta: 04.07.2013]

(4)

Les dades que s'ofereixen en aquest article formen part del projecte de R+D+I, «Patrimoni Etnològic, Societat y Cultura Marítima» (PESCUM), ref.: HAR2010-15566, del Ministerio de Economía y Competitividad.

través del que podríem anomenar les *recreacions patrimonials*, enteses com aquelles accions culturals destinades a crear atmosferes tradicionals o *recrear* un ambient històric i/o etnològic marítim més o menys precís o documentat. Així es reviu la tradició marinera. En el fons és el mateix efecte que persegueixen des dels ecomuseus fins a les cases de turisme rural: reviu la tradició. Deixant de banda la qüestió de si remet a una tradició més o menys real, més o menys inventada, la recreació patrimonial produeix el que Kirshenblatt-Gimblett (1995: 377) anomena «efecte al·lucinatori» de viure el patrimoni o dins del patrimoni. Un exemple molt clar seria el de navegar en una embarcació de vela llatina: el vent, el mar, les maniobres, la manipulació dels materials, els moviments corporals en un espai reduït i sacsejat per les onades, la sensació de risc, la visió de les altres embarcacions tradicionals que naveguen al voltant, etc., tot això crea una experiència singular de reviu les formes tradicionals de navegació i viure o experimentar el patrimoni marítim.

Les recreacions patrimonials s'expressen almenys en dotze àmbits que passo a presentar molt sumàriament a continuació.

1) *Recreacions històriques i etnològiques*. Són recreacions d'un esdeveniment històric o d'un quefer que podria formar part d'oficis relacionats amb el mar. Generalment hi intervenen elements d'indu-

mentària o *attrezzo* per reconstruir una escenografia d'època, tot i que la precisió o coherència històrica no està sempre garantida. El tipus d'activitats van des del desembarcament de pirates (p. ex., Festa dels Pirates de Premià); mercats i fires (una fira medieval transformada en fira del mar); recreacions d'oficis (p. ex., subhasta teatralitzada del peix a Cambrils durant les festes de Sant Pere), etc.

2) *Demostracions*. Està relacionat amb el punt anterior però menys teatralitzat i més enfocat a la divulgació o promoció. Solen ser demostracions de parts d'oficis mariners o destreses marineres, com ara l'elaboració de nanses, adobar xarxes, el treball d'un mestre d'aixa, etc. Algunes accions, es poden fer teatralitzades—com és el cas que ja hem vist de la demostració de la venda tradicional del peix a Cambrils, realitzada per un grup de teatre—o no—com a Calafell o com a Arenys, on els pescadors del port fan la venda a la plaça de la Vila i on a més hi ha un component de promoció del consum del peix local en el marc d'una fira gastronòmica del calamar.

3) *Tallers*. Destinats a divulgar el coneixement, són accions similars a les anteriors en el sentit de transmetre coneixements, però posen l'accent en la formació. Es tracta d'activitats que permeten iniciar-se en una tècnica concreta com pot ser la

LES ACTIVITATS CULTURALS QUE GIREN ENTORN DE LES TRADICIONS MARINERES QUE SE CELEBREN ACTUALMENT ALS POBLES I CIUTATS DE LA COSTA CATALANA PROPORCIONEN UN MATERIAL EXCEL·LENT PER PENSAR SOBRE ELS REPTES TEÒRICS QUE PLANTEJA EL PATRIMONI IMMATERIAL AVUI DIA

DE L'ANÀLISI DE LES DADES ES DESPRÈN QUE EL PATRIMONI IMMATERIAL MARÍTIM S'EXPRESSA A TRAVÉS DEL QUE PODRÍEM ANOMENAR LES RECREACIONS PATRIMONIALS

Demostració de venda tradicional de peix a Arenys de Mar (2010).

ELISEU CARBONELL. ARXIU ICRPC

navegació de vela llatina, l'orientació nocturna en el mar, l'ofici de mestre d'aixa, etc. Solen estar dirigits a escolars, mòduls formatius, universitaris o públic general a través d'aules de mar, tallers, cursos, etc.

- 4) *Recreacions d'embarcacions tradicionals.* L'embarcació com un bé cultural que es recupera, es conserva, s'estudia, s'exhibeix al públic, etc. Sovint l'embarcació es concep con un museu flotant que permet comprendre elements del patrimoni immaterial vinculats a tots els sabers nàutics. Les activitats inclouen restauracions, exposicions, visites comentades a embarcacions, bateigs de mar, etc. Per exemple, el Saló Nàutic de Barcelona destina cada any un espai a la *marina tradicional*.
- 5) *Recreacions de navegacions tradicionals.* És un dels punts on es produeixen més accions de patrimoni immaterial marítim: les trobades d'embarcacions tradicionals. Les embarcacions s'exhibeixen al públic mentre naveguen, tant per als que ho veuen des de la costa com per als que hi són embarcats. Aquests darrers es veuen a

ells mateixos i a les altres embarcacions de la trobada navegant al seu voltant. El paisatge de la costa i el mar, vist des del pont d'una embarcació tradicional, amb altres embarcacions tradicionals que naveguen al teu voltant, adquireix un vernís històric molt singular.

- 6) *Recreacions de festes tradicionals.* Es tracta de festes tradicionals que s'havien deixat de fer —per exemple, la processó de Sant Pere en determinats pobles quan la pesca decau o pràcticament desapareix en la dècada de 1980— i que són recuperades ara i recreades introduint-hi elements nous. El mateix es pot dir de jocs infantils tradicionals, balls, etc. També es poden incloure aquí les recreacions de rituals, com ara el bateig d'embarcacions a partir de fonts folklòriques com l'Amades o l'Emerencià Roig.
- 7) *Processons marineres.* Les processons per mar que tenen lloc durant la celebració de les festes patronals dels pescadors, com són la de la Verge del Carme, Sant Elm o Sant Pere, constitueixen un dels elements clars del patrimoni immaterial

TOT I NO ENTRAR EN GRANS DEBATS TEÒRICS, EM CAL INSISTIR QUE SERÀ INELUDIBLE, ABANS O DESPRÉS, ABORDAR SERIOSAMENT EL CONCEPTE DE TRADICIÓ EN RELACIÓ AMB EL PATRIMONI MARÍTIM: «FESTA TRADICIONAL MARINERA», «EMBARCACIÓ TRADICIONAL», «PESCA TRADICIONAL», «CUINA TRADICIONAL MARINERA», ETC

Bateig d'una embarcació tradicional a la platja de Calafell (25 de maig de 2013).

ELISEU CARBONELL
ARXIU ICRPC

marítim. Les seves postes en escena són molt variades, però, en general, inclouen un sentit d'apropiació simbòlica del paisatge marítim.

- 8) *Fires del mar, festes del mar, setmanes del mar, etc.* Són activitats programades sovint des de les àrees de turisme o promoció ciutadana dels municipis per atraure visitants i que tracten de recrear un ambient mariner apel·lant al passat pesquer de la vila, tot i que en el fons tenen un sentit més aviat comercial. Però també hi ha activitats d'un sentit més marcadament patrimonial, organitzades per museus marítims, com ara la Festa de la Sal de l'Escala, que porta per subtítol: «La festa del patrimoni immaterial».
- 9) *Cuina tradicional.* Aquest és un dels àmbits amb més presència dins el patrimoni immaterial marítim, si considerem tot el que té a veure amb la cuina del peix. Va des de les propostes més treballades —com ara l'Espai del Peix a Palamós—, fins a la més senzilla sardinada popular per celebrar les festes d'un barri, passant, evidentment, per les fires gastronòmiques, sovint mitjançant l'oferta de menús basats en el peix als restaurants de la zona, tant si tenen relació amb les tradicions culinàries i les espècies històricament pescades i consumides en el lloc com si no en tenen.
- 10) *Música tradicional marinera.* Si hi ha alguna manifestació cultural que identifiqui fenomenològicament l'estiu, aquesta és el concert d'havaneres amb rom cremat. Acústicament, seria l'equivalent artificial al so de les cigales com a impressió sensorial de l'estiu. Està present a tots els pobles de la costa i també de l'interior. Sol acompanyar-se d'una indumentària i posta en escena d'elements que recreen sovint una atmosfera idealitzada del període colonial.
- 11) *Recreacions d'espais físic.* Es tracta d'edificis transformats, decorats i adequats per ser visitats, on es recreen espais vinculats a la memòria pesquera, com ara tenyidors, cases de pescadors, barraques en cales, etc. Entendríem com a immaterial no l'edifici, sinó l'experiència que suscita la seva visita. També aquells paisatges que són explicats des d'una perspectiva històrica o naturalista per la importància del seu passat marítim a través de rutes per terra o per mar.
- 12) *Recreació de la memòria i commemoracions.* Em refereixo a recreacions d'experiències viscudes, per exemple, a través de tertúlies com ara les Converses de Taverna, entorn del món de la pesca, que organitza el Museu de la Pesca de Palamós, o les Tertúlies Marineres, entorn del món de la marina mercant, al Museu

MITJANÇANT AQUESTA RECERCA HEM REGISTRAT TOTES LES ACCIONS DUTES A TERME EN L'ÀMBIT DEL PATRIMONI MARÍTIM A CATALUNYA, ANDALUSIA, ATLÀNTICA, GALÍCIA I PAÍS BASC ENTRE ELS ANYS 2009 I 2011

Festa de la Sal.
L'Escala (2009).

ELISEU CARBONELL. ARXIU ICRPC

Marítim de Barcelona. També caldria incloure aquí les commemoracions de fets històrics, com ara la del centenari del temporal de 1911, en què a Vilassar de Mar, per exemple, es van recrear rituals funeraris marítics a partir de fonts literàries diverses.

Per acabar

Ens trobem davant d'un sector cultural que no només mobilitza a una quantitat consi-

derable de gent i que està relacionat amb un dels motors de la nostra economia com és el turisme de costa, sinó que, sobretot, pel que fa al seu interès antropològic, implica una gran varietat d'activitats dutes a terme per persones i organitzacions públiques i privades molt diverses. Crec que no és exagerat afirmar que en el patrimoni marítim trobem una de les expressions més vives, completes i variades del patrimoni immaterial que actualment podem observar en la nostra societat. ■

Commemoració dels pescadors de Vilassar morts durant el temporal de 1911. Vilassar de Mar (27 de novembre de 2011). ELISEU

CARBONELL. ARXIU ICRPC

BIBLIOGRAFIA

Apraiz, J. A. (2012) «La patrimonialització efectista de la cultura marítima». A: Alegret, J. L.; Carbonell, E. (ed.). *La patrimonialització de la cultura marítima*. Girona: ICRPC, p. 67-92.

Briggs, C. L. (1996) «The politics of Discursive Authority in Research on the "Invention of Tradition"». *Cultural Anthropology*, 11, p. 435-469.

Dubé, P. (2004) «La hermosura de lo vivo o el regreso de lo reprimido». *Museum International*, 221, p. 125-132.

Herzfeld, M. (1996) «Folklore». A: Barnard, A.; Spencer, J. (ed.) *Encyclopedia of Social Anthropology*. Londres: Routledge, p. 236-238.

Kirshenblatt-Gimblett, B. (1995) «Theorizing heritage». *Ethnomusicology*, 39(3), p. 367-380

Prats, L. (1988) *El mite de la tradició popular*. Barcelona: Edicions 62.

Rubio-Ardanaz, J. A. (2010) «Las realidades marítimo-costeras como expresión de maritimidad y objeto de estudio antropológico». *Zainak*, 33, p. 9-24.

Van Ginkel, R. (2005) «Killing giants of the sea: contentious heritage and the politics of culture». *Journal of Mediterranean Studies*, 15(1), p. 71-98.